

Толерантна та інтолерантна особистість в сучасному освітньому середовищі

Проблема виховання громадянина, терпимого до інших людей, ідей, думок, соціальних і національних груп, конфесій, етнічних ознак, актуальна для багатьох держав. Цього вимагає сучасність, і тому дана проблема знаходиться в центрі уваги вчених та практичних працівників освіти.

Відповідно до взятого Україною курсу на побудову правової демократичної держави ідеї толерантності, педагогіки толерантності набувають усе більшого визнання та поширення і розглядаються як найкращий засіб домогтися цивілізованого діалогу представників усіх культур у багатонаціональному суспільстві, взаєморозуміння і злагоди між людьми.

Необхідно визнати, що проблемам виховання толерантності приділяється дуже мало уваги на всіх рівнях освітньо-виховної діяльності.

Мета статті – розкрити сутність дефініції «толерантність» та її зв'язок із системою сучасної освіти, визначити основні риси й відмінності толерантної та інтолерантної особистості.

Основна частина. Толерантність розглядають як один із принципів гуманістичного виховання і як особистісну якість, ознаку гуманної людини.

У наукових працях це поняття розуміється як партнерство у спілкуванні, суб'єкт – суб'єктну взаємодію (І. Бех, А. Петровський); як формування культури діалогу (М. Бахтін, В. Біблер) та установок толерантної свідомості (О. Асмолов, Г. Солдатова, Л. Шайгерова); як здатність індивіда без заперечення та протидії сприймати чужі думки, стиль життя, характер поведінки та інші особливості, що врешті-решт складає основу відмови від агресії (С. Бондирєва, Д. Колесов).

На думку вчених, педагогічними умовами створення толерантності у вихованні є:

- формування толерантного простору, освітньо-виховного середовища, яке характеризується єдністю всіх суб'єктів навчально-виховного процесу і форм організації їх відносин, які, з одного боку, є основними компонентами педагогічної етики, а з іншого, – зразком морального виховання учнів;
- культура спілкування як осягнення інших в діалозі, як взаєморозуміння, співчуття і співпереживання, відчуття партнерства;
- синергетичне мислення, яке дозволяє сприймати широкий спектр особистісних якостей, індивідуальних і етнічних проявів людини;
- особистісно орієнтований підхід у виховному процесі, основою якого є суб'єкт – суб'єктні відносини у системі «вихователь – вихованець».

Більшість науковців вважають, що головні принципи толерантності у вихованні це: *відкрите співробітництво* – встановлення в освітньому закладі відносин взаєморозуміння і взаємної вимогливості між адміністрацією, педагогами і вихованцями; *екологія взаємовідносин* – забезпечення сприятливого соціально-психологічного клімату в освітньому закладі як основи формування толерантного середовища; *формування почуття* власної гідності, самоповаги, поваги до оточення незалежно від соціального стану людей, національності, раси, культури, релігії; *синергетизм*, що забезпечує розвиток особистості, є його джерелом і рушійною силою; *творчість*, що забезпечуватиме реалізацію варіативних підходів до встановлення толерантних відносин і аналізу ситуації взаємодії [6, с. 912].

Творчий підхід до використання толерантності у вихованні є запорукою ефективності всього процесу виховання і створює сприятливі умови до подальшої адаптації особистості в інших сферах соціальних відносин. Цей підхід передбачає таке: розвиток навичок спостережливості, здатності до самоаналізу, самопізнання; формування навичок ведення позитивного внутрішнього діалогу із самим собою; розвиток уміння пізнавати інших людей, аналізувати ситуації, обставини у сім'ї, класі, групі, колективі; здійснення корекції самооцінювання; формування емпатії і рефлексії, які сприяють толерантному спілкуванню; розвиток емоційної

стійкості у складних життєвих ситуаціях; опанування способів саморегуляції і реагування на нетерпимість.

Основою виховання толерантності є визнання прав інших на життя, смерть, волю і гідність; доброзичливе усвідомлення присутності у своєму соціальному середовищі представників інших культур, визнання позитивних аспектів різноманітності; уміння цінувати і визнавати взаємозалежність людського існування.

*Діяльність педагога (вихователя) з позицій толерантності має три аспекти: його особистість, якій притаманні толерантні якості; прояв толерантності у професійній сфері; реалізація принципів толерантності у педагогічному спілкуванні. Саме толерантний педагог усвідомлює, що його сприймають як *взірець* опанування і використання відповідних навичок для розвитку діалогу й мирного вирішення конфліктів; заохочує творчі підходи до вирішення проблем; створює умови до спільної конструктивної активності учасників освітнього процесу; не підтримує агресивну поведінку або загострене суперництво; сприяє залученню учнів (студентів) і батьків до прийняття рішень і розробок програм спільної діяльності; вчить критично мислити і цінувати позиції інших; чітко формулює власну позицію у спірних питаннях; цінує культурну різноманітність і створює умови для визнання культурних відмінностей і їх проявів у житті [6, с. 913].*

Але головним є прояв інтересу до життя учня (студента), їх переживань; спілкування з ними як з людьми, від яких очікують взаємної довіри, поваги і розуміння; встановлення з ним щирих і довірливих взаємовідносин, створення атмосфери співробітництва, співтворчості.

Сучасна освіта потребує створення системи соціальних і педагогічних умов, які сприятимуть формуванню толерантних переконань, поглядів і навиків толерантної поведінки.

Освіта за своїми технологічними можливостями стратегічно найбільш важлива і працездатна у цьому відношенні, тому що від результативності навчання, виховання і розвитку підрастаючих поколінь, від інтелектуальних,

духовних і моральних якостей залежить майбутнє цивілізації в цілому. Освіта в змозі ініціювати інтерес до проблеми формування толерантності – як у масштабах конкретної держави, так і у масштабах всієї цивілізації [1, с. 10].

Б.С. Гершунський [3; 4] таку функцію освіти називає набатною, пояснюючи свою точку зору тим, що небажання держави вирішувати проблему формування толерантності може привести до найзгубніших наслідків для майбутнього людської цивілізації.

В роботі С.К.Бондиревої, Д.В.Колесова окреслені важливі напрями виховання толерантної особистості. На їх думку, розвиток творчих здібностей — один з головних чинників, який обумовлює становлення толерантної особистості, оскільки саме творча особистість, здатна цінувати індивідуальну своєрідність іншої людини, сприймати розходження позитивно як можливість пізнати нове [8, с. 163].

Співзвучними є погляди російської дослідниці О.О. Галицьких, яка відмічає, що у системі професійної підготовки педагогів найбільше затребувані технології, які розширюють досвід творчої діяльності, сприяють становленню позиції ціннісно-сислової рівності, установок на діалогове спілкування, співробітництво і співтворчість [2, с.27].

Міжособистісна толерантність педагога виступає передумовою та головною умовою ефективної реалізації спільної діяльності суб'єктів освітнього процесу, що ґрунтується на готовності до компромісу, прийнятті спільної мети, комунікативній компетентності. Формування міжособистісної толерантності Т. Гончарук розглядає як тривалий, багатоаспектний процес, подібний до формування інших особистісних здібностей, який розвивається завдяки становленню відповідних смислових установок педагога як суб'єкта діяльності [5, с, 224].

Рибалка В.В. розглядає якості і здібності до міжособистісної толерантності як особистісне утворення, яке є комплексом мотиваційно-сислового, когнітивно-інформативного, емоційно-вольового (відносно стійкі почуття до об'єктів та способи самовладання), поведінково-

результативного (тип соціального поведіння, який переважає, шляхи досягнення мети) компонентів. Міжособистісна толерантність, з одного боку, розглядається як характеристика толерантної взаємодії, з іншого, – як діяльність, в процесі якої при виникненні бар'єрів міжособистісної (інтолерантної) взаємодії відбувається прийняття розбіжностей між учасниками спілкування, які попередньо сприймаються як недолік особистості.[7]

Розподіл людей на толерантних та інтолерантних досить умовний. Кожна людина у своєму житті вчиняє як толерантно, так й інтолерантно. Однак схильність поводити себе так чи інакше може стати стійкою особистісною рисою. Толерантна особистість відрізняється від інтолерантної. Цих відмінностей досить багато.

1.Знання самого себе. Толерантні люди намагаються розібратися у своїх достоїнствах і вадах. Вони ставляться до себе критично і не прагнуть в усіх своїх прикростях і напастях звинувачувати оточуючих. Інтолерантні люди помічають у себе більше достоїнств, ніж вад. У своїх проблемах вони схильні звинувачувати оточуючих.

Психологи виявили, що у толерантної особистості значно більший розрив між «Я-ідеальним» (уява про те, яким би я хотів стати) і «Я-реальним» (уява про те, яким я є), ніж у інтолерантної людини, у якої обидва «Я» практично сходяться. Толерантні люди, знаючи про свої достоїнства й вади, менше задоволені собою, але у зв'язку з цим мають вищий потенціал для саморозвитку.

2.Захищеність. Інтолерантній людині важче жити у злагоді не тільки з оточуючими, але й з самою собою. Вона остерігається свого соціального оточення й навіть самої себе: боїться своїх інстинктів, почуттів, живе з відчуттям постійної для себе загрози. Толерантна людина за звичай відчуває себе у безпеці, тому не прагне захищатися від інших людей. Відсутність загрози або впевненість у тому, що її можна подолати – важлива умова формування толерантної особистості.

3.Відповідальність. Інтолерантна людина вважає, що події, які відбуваються, від нього не залежать. Вона прагне зняти з себе відповідальність за те, що відбувається з нею і навколо неї. Ця особливість призводить до формування забобонів щодо інших людей. Позиція така – не я ненавиджу та спричиняю шкоду людям, а вони ненавидять мене і шкодять мені. Толерантні люди не перекладають відповідальність на інших, вони завжди готові відповідати за свої вчинки.

4.Потреба у визначенні. Інтолерантні люди розділяють світ на дві частини: чорну й білу. Для них не існує відтінків. Є тільки два сорти людей – погані й хороші. Вони роблять акцент на різницю між «своїми» й «чужими». Їм важко ставитися до подій нейтрально. Вони або схвалюють їх, або ні. Толерантна людина, навпаки, бачить світ у всій його різноманітності.

5.Орієнтація на себе – орієнтація на інших. Толерантні люди більше зорієнтовані на себе в роботі, творчому процесі, теоретичних роздумах. У проблемних ситуаціях вони схильні звинувачувати себе, а не оточуючих. Такі люди прагнуть до особистісної незалежності більше, ніж до приналежності до зовнішніх інститутів, тому що їм не треба за когось ховатися.

6.Здатність до емпатії. Ця здатність визначається як соціальна чутливість, вміння формулювати правильні судження про інших людей.

В одному з експериментальних досліджень виявлялась здатність до емпатії у толерантних та інтолерантних студентів... Протягом 20 хвилин студенти однієї статі й віку розмовляли на різноманітні теми віч-на-віч. Кожен формував свою уяву про співрозмовника. Виявилось, що інтолерантні люди оцінювали своїх партнерів за своїм образом і подобою, тобто ті виглядали в їх очах інтолерантними особистостями. Толерантні студенти виявилися більш докладними в своїх судженнях і адекватно оцінили як толерантних, так й інтолерантних співрозмовників.

7. Відчуття гумору. Відчуття гумору і здатність посміятися над собою – важливі риси толерантної особистості. Такі люди вміють посміятися над своїми вадами, і вони не прагнуть до переваги над іншими.

8. Авторитаризм. Для інтолерантної особистості надзвичайно важлива суспільна ієрархія. Коли американських студентів просили назвати людей, яких вони вважають великими, інтолерантні назвали імена лідерів, які мали владу над іншими (Наполеон, Бісмарк та ін.), а толерантні в силу своїх власних особливостей назвали вчених, артистів (Чаплін, Ейнштейн і под.). Інтолерантну особистість влаштовує життя в авторитарному суспільстві із сильною владою. Така особистість впевнена, що жорстка дисципліна дуже важлива. Толерантна людина віддає перевагу життю у вільному демократичному суспільстві.

Таким чином, ми маємо два шляхи розвитку особистості: інтолерантний і толерантний. Перший шлях характеризується уявленням про власну винятковість і прагненням переносити відповідальність на оточуючих, відчуттям загрози, що нависла, потребою у жорсткому порядку і бажанням сильної влади. Другий – це шлях вільної, усвідомлюючої себе людини, з позитивним ставленням до оточуючих і доброзичливим відношенням до світу [8, с.74]

Індивідуальні розбіжності належать до різних підструктур соціально-психологічного-індивідуального виміру особистості, таких як :

- підструктура спілкування — прийняття людини, яка сприймається як така, що займає інше ієрархічне становище у групі: лідер або навпаки відчужена особа, погано знаходить спільну мову з оточенням;
- підструктура спрямованості - прийняття розбіжностей у світогляді, релігійних поглядах, інтересах тощо;
- підструктура характеру— прийняття індивідуальних особливостей характеру, які сприймаються як прояви важкого характеру (впертість, невтриманість, тощо), пошук раціонального пояснення таких

індивідуальних особливостей та бачення інших, позитивних рис характеру людини;

- підструктура самосвідомості - прийняття людини з розбіжностями у самооцінці (з більш високою або низькою самооцінкою);

- підструктура досвіду — прийняття розбіжностей, пов'язаних з умовами життя, у соціальному статусі, сприйняття відсутності у людини порівняно з особистим досвідом, досвіду у певних життєвих ситуаціях (незнання етикету, невміння дотримуватися ієрархії в процесі ділового спілкування тощо) не як недоліку;

- підструктура інтелекту – прийняття людини з переважанням іншого типу мислення: інтуїтивного а не логічного, імпульсивного, а не рефлексивного тощо;

- підструктура психофізіологічних якостей - прийняття розбіжностей, які стосуються типу темпераменту іншої людини, і можуть сприйматися як її недолік [7].

Здатність толерантної особистості до конструктивного діалогу, самоствердження (без маніпулювання опонентами), співробітництва та компромісного розв'язання проблеми при зіткненні інтересів передбачає розвиненість вмінь слухати, чітко і не агресивно висловлювати своє схвалення або осуд та власні вимоги, уміння використовувати стратегії пояснення власних позицій, узгодження та доповнення. Для досягнення своїх цілей інтолерантна людина може вдаватися до маніпулювання. Разом з тим, вона намагається бути терпимою, бо прагне неконфліктних стосунків, вона не принижує людину; до якої відчуває неприязнь, але не прагне зрозуміти її погляди, визнати її право на індивідуальну своєрідність. Вона характеризується переважанням у поведінці конфліктних тенденцій: агресивності, впертості, прагнення переносити відповідальність на оточення, хворобливим реагуванням на критику, нездатністю до відстоювання своєї позиції неконфліктним шляхом [5, с. 226].

Відповідно до позиції, яку займає індивід при міжособистісній взаємодії, домінують різні поведінкові тенденції: імпульсивність з емоційним реагуванням при залежній позиції, відстороненість при рівних позиціях, уявлення про власну виключність, зневажливість при зверхній позиції. Як засоби спілкування переважають диктат, претензії, накази, неприйняття, емоційне, вербальне насильство, схвалення або несхвалення дій інших у залежності від того, як вони узгоджуються з власними інтересами замість прагнення зрозуміти їх мотиви.

Отже, толерантність як один з принципів формування комунікативної взаємодії людей, їх спільнот, соціумів є дуже актуальною. Основною умовою, за якої толерантність тільки і можлива, – це відмова від монополії на світоглядну істину. Саме освіта здатна активно і цілеспрямовано формувати у людини відповідні особистісні якості. Тому сьогодні в суспільстві все більше і більше наголошується на тому, що виховання толерантності на самих різних рівнях і формування менталітету толерантності є найважливішими стратегіями освіти XXI століття.

Література

1. Андреев М.В. Категория «толерантность» и система современной освіти / М.В. Андреев // Развитие личностного потенциала та професійних навичок майбутнього фахівця: зб. наук. праць / За заг. ред. Г.Є. Гребенюка; Мін-во мистецтва і туризму України. Луганськ. держ. інст.культури і мистецтва. Обл. метод. кабінет учб. закладів мистецтва та культури. –Харків: Стиль Іздат, 2006. – 264 с. – С. 9-15.
2. Галицких Е.О. Диалог в образовании как способ становления толерантности: учеб.-метод. пособие./Е.О. Галицких. – М.: Академический Проект, 2004. — 240 с
3. Гершунский Б.С. Толерантность в системе ценностно-целевых приоритетов образования // Педагогика. – М., 2003, – № 1. – С. 3-10.
4. Гершунский Б.С. Толерантность как необходимое условие выживания и прогрессивного развития цивилизации. – М.: Изд-во УРАО, 2001. – 378 с.
5. Гончарук Т.О. Інноваційні педагогічні технології формування здатності до міжособистісної толерантності педагога вищої школи / Т.О. Гончарук // Педагогічний процес: теорія і практика: зб. наук. праць. – Вип. 2. – Київ: «ЕКМО». 2010. – 264 с. – С. 222-231.
6. Енциклопедія освіти / Акад. пед наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с. – .912-913.

7. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології: досвід особистісно-центрованої систематизації категоріально-поняттєвого апарату: навч. метод. Посіб./Валентин Васильович Рибалка - К.: Ніка-Центр, 2003. - 204 с
8. Толерантность (введение в проблему) / С.К.Бондырева, Д.В. Колесов. – М.: Московский психолого-социологический ин-т; Воронеж: МОДЭК, 2003. – 240 с.

Алевтина Молчанова

Толерантная и интолерантная личность в современной образовательной среде

Автор анализирует в статье понятие «толерантность». На основе теоретического анализа представлена структура и принципы формирования межличностной толерантности современного педагога.

Ключевые слова: толерантность, межличностная толерантность, современный педагог, толерантная и интолерантная личность, воспитание толерантности.

Alevtina Molchanova

Tolerant and intolerant personality in modern educational environment

In the article author analyzes the concept of “tolerance”. Based on theoretical analysis provides the structure and principles of the formation of interpersonal tolerance of modern teacher.

Key words: tolerance, interpersonal tolerance, modern teacher, tolerance training, tolerant and intolerant personality.